

Utalhatnak-e a permi–magyar tipológiai párhuzamok areális kapcsolatokra?

Fejes László

Nyelvtudományi Intézet

The paper attempts to find an answer to a problem addressed by Csúcs (2007): although their typological similarity suggests that there must have been long and intensive contacts between Hungarian and Permic languages, all attempts to evince specific traces of such contacts have failed. How is this possible? The answer given is that the degree of typological similarity between Permic and Hungarian is considerably lower than Csúcs suggests. Moreover, most of the actual similarities originate from the protolanguage, and some of them are the result of the loss of a phenomenon in both languages, which could happen independently.

Keywords: Permic languages, Hungarian, typology, language contact, historical linguistics

Kulcsszavak: permi nyelvek, magyar, tipológia, nyelvi érintkezés, történeti nyelvészet

Az esetleges permi–magyar érintkezés problémája régóta vitatott kérdés. Legutóbb Csúcs Sándor (2007) foglalkozott vele (a vonatkozó korábbi szakirodalom áttekintését l. Csúcs 2007: 86–87). A korábban már felmerült szempontok (a denazalizáció és a zöngés explozívák megjelenése, morfológiai egyezések, lexikális egyezések) mellett egy új szempontot is említ, a permi nyelvek és a magyar közötti tipológiai hasonlóságok magas számát. Az összegzésben (2007: 106) végül arra jut, hogy semmi nem támasztja alá, hogy a korábban az érintkezés jelének tekintett hasonló jelenségek közös innováció eredményei lennének, és a jövevényszavak sem utalnak erős és tartós érintkezésre, a „tipológiai vizsgálat eredménye viszont – úgy tűnik – hosszan tartó és intenzív kapcsolatra utal”. Az ellentmondás feloldásának két útját látja: egyfelől az általa használt, Hajdú Péter által felállított (Hajdú – Domokos 1978: 126–137, 1987: 392–408) tipológiai paraméterek számának növelését, másfelől a köztes alapnyelvek minél alaposabb rekonstruálását, és a feltételezett érintkezés idején beszélt „őspermi” és „ősugor” állapot összevetését. Nem egészen világos, Csúcs miért javasolja saját őspelmi rekonstrukciójának használatát (Csúcs 2005) ahelyett, hogy maga használná azt – másfelől, míg néhány esetben természetesen ő is használja a különböző eredményeket,

más, gyakran olyan kézenfekvő ismereteket sem vesz figyelembe, mint például a magyar külső/belső helyviszonyragok keletkezésének kései voltát: ez egyértelműen kizárja, hogy a(z) egyébként is megkérdőjelezhető) tipológiai egyezés érintkezés eredménye lenne.

Cikkemben a Csúcs által említett látszólagos ellentmondást azzal kívánom feloldani, hogy rámutatok: egyfelől a tipológiai hasonlóságok száma sem egyértelműen magas, másrészt a meglévő hasonlóságok sem feltétlenül utalnak korábbi kapcsolatokra, sőt, bizonyos esetekben a hatás ki is zárható.

Az első részben a Hajdú-féle areális-tipológiai megközelítést általánosságban vizsgálom. A második részben végigmegyek Hajdú kritériumain, és ellenőrzöm, hogy a permi–magyar viszonylatban megadott értékek megfelelnek-e a nyelvi tényeknek, illetve ha igen, akkor a hasonlóság utalhat-e valamiféle érintkezésre. A harmadik részben összefoglalom az eredményeket, és levonom a végkövetkeztetéseket.

1. A Hajdú-féle tipológia és az érintkezések vizsgálata

Ebben a fejezetben Hajdú megközelítését általánosságban, az alkalmazott paraméterektől eltekintve vizsgálom. Az első pontban az areális és a tipológiai megközelítést vizsgálom, és amellet is érvelek, hogy egy ilyen vizsgálat csak az areális kapcsolatok meglétére vonatkozhat, közvetlen kapcsolatot nem igazolhat. A második pontban az összevetés néhány gyengeségére mutatok rá. A harmadik pontban felhívom a figyelmet arra, hogy a számszerű eredmények sem feltétlenül mutatják megbízhatóan a későbbi érintkezéseket.

1.1. Tipológia, areális nyelvészet, nyelvi érintkezés

Mielőtt a Hajdú-féle tipológia (Hajdú – Domokos 1978: 126–137, 1987: 392–408) jellegzetességeire kitérnénk, érdemes néhány szót szólni a tipológia és az areális nyelvészet viszonyáról. Míg ugyanis a tipológia a nyelvek osztályozásával, illetve mélyebben a lehetséges és nem lehetséges nyelvi szerkezetek vizsgálatával foglalkozik, addig az areális nyelvészet nyelvek érintkezés során kialakult szerkezeti hasonlóságaival. Mindkét vizsgálati módszer figyelmen kívül hagyja a nyelvek rokonságát, sőt, a tipológiában a mintavétel során kifejezetten kerülnek a (közeli) rokon nyelvek szerepeltetését, az areális vizsgálatok pedig akkor lehetnek érdekesek, ha nem (de legalábbis nem közeli) rokon nyelvek hasonlóságait vizsgálják.

Ehhez képest meglepő lehet, hogy Hajdú areális-tipológiai vizsgálatairól beszél, amelyeket ráadásul rokon nyelveken kíván elvégezni. Az areális és a tipológiai megközelítés mindenképpen hasonlít abban a tekintetben, hogy a nyelvi szerkezetekkel kapcsolatos paramétereiből indul ki. Ha például megnézzük, milyen hasonlóságok alapján beszélnek balkáni nyelvi areáról (vö. Friedman 2006: 660–670; Joseph 2010: 621–623; Tomić 2011: 309–319), akkor világos, hogy ezek lényegében egy-egy egybeeső tipológiai paraméternek felelnek meg. Ilyen szempontból tehát a két megközelítés hasonló. Hajdú pedig éppen azt kívánja illusztrálni, hogy a családfák nem tükrözik a nyelvek hasonlósági viszonyait, illetve a tipológiai jegyek alapján sem lehet a rokonsági viszonyokat feltárni – ellenben jobban kirajzolódnak az areális kapcsolatok. Ez a megközelítés közel áll az areális tipológiához, mely adott tipológiai jegyek földrajzi eloszlását vizsgálja (Dahl 2001: 1456).

Csúcs (2007: 105) úgy érvel, hogy „Hajdú a feltűnően nagyszámú egyezést összefüggésbe hozza a földrajzi közelséggel, vagyis az egy areálba tartozással”, ezért a ma egymástól földrajzilag távol eső nyelvek hasonlóságait az is magyarázhatja, hogy korábban egymáshoz földrajzilag közel álltak. Bár Csúcs explicit módon ezt sehol nem fejt ki, ez a feltételezés nem feltétlenül számol közvetlen permi–magyar érintkezéssel, hanem nyitva hagyja azt a lehetőséget is, hogy a hasonlóságok egy harmadik nyelv (esetleg több nyelv) hatására alakultak ki, vagy a két nyelv más nyelveken keresztül hatott egymásra – esetleg több szomszédos nyelv közös innovációról van szó, de ezek között a permi és a magyar nem feltétlenül volt közvetlenül szomszédos. Ebből következik, hogy ha el is fogadjuk Csúcs feltételezését, miszerint a tipológiai hasonlóságok feltétlenül érintkezésre utalnak, még nem kell elfogadnunk, hogy ezek közvetlen érintkezést jelentenek. Az areális kapcsolat, érintkezés stb. terminusokat az alábbiakban ebben az értelemben használom, nyitva hagyva a kérdést, hogy a kapcsolat közvetlen vagy közvetett érintkezést jelent-e.

Már itt fel kell hívnom azonban a figyelmet arra, hogy a módszer ilyen célra való alkalmazásánál különösen fontos, hogy csak akkor adhat reális képet, ha egy nyelvnek mindig ugyanazzal a szinkrón metszetével dolgozunk. Legkézenfekvőbb módon ez minden nyelvben a mai nyelvéllapot (bár nyilván ez az, ami a legtöbb „adatvesztéssel” járhat: az egykor hasonló jegyek megváltozhatnak), de dönthetünk úgy is, hogy minden nyelvnel a legkorábbi dokumentált állapotot vesszük figyelembe (bár a választás ebben az esetben már vitatható lesz). Ha egy jelenséget akkor is

meglevőnek tekintünk, ha csak a régiségből mutatható ki, és akkor is, ha csak újonnan jelent meg, akkor óhatatlanul is hasonlóbbnak mutatjuk a két vizsgált nyelvet, mint amennyire valóban hasonlóknak egymásra.

Én a továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy permi–magyar érintkezésnek nincsenek nyomai. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a nyomok hiánya nem jelenti, hogy a permi és a magyar beszélői között nem lehetett akár közvetett, akár közvetlen érintkezés. Természetesen lehetséges, hogy volt, csak a nyelvben nem hagyott maradandó nyomokat – vagy legalábbis nem annyit, amennyit ma csak a valamilyen formájú érintkezéssel tudnánk magyarázni.

1.2. Hajdú Péter tipológiájának gyengeségei

Hajdú Péter tipológiájának érdemeit természetesen hosszan lehetne sorolni, kezdve attól, hogy egyáltalán eszébe jutott tipológia paraméterek alapján vizsgálni az uráli nyelveket, folytatva azzal, hogy megpróbált kiegyensúlyozottan választani paramétereket a nyelvi szintek között stb. Emellett azonban nem mehetünk el a tipológia számos hiányosságára mellett.

Az egyik fő probléma, hogy a nyelvek egy része egyszerűen nem jellemezhető egyértelműen az adott paraméterrel. Példának a magánhangzó-harmónia paraméterét tekintem át részletesebben. Hajdúnál – jelzést kapott a számi, az észti, a komi, az udmurt, a manysi, a hanti, a nyenyec és a szölkup. Ezek közül azonban az észtnak, az udmurtnak, a manysinak és a hantinak van olyan nyelvjárása, amelyben van magánhangzó-harmónia.¹ + értéket kapott a finn, a mari és a magyar. Ebben az esetben a mari problematikus. Mindkét irodalmi nyelvben van magánhangzó-harmónia, de ezek jelentősen különböznek egymástól. Vannak azonban nyelvjárások, amelyekben mindkét típus megvan, de vannak olyanok is, amelyekben egyáltalán nincs harmónia A ± értéket kapó mordvin esetében még bonyolultabb a helyzet. A moksa irodalmi nyelvben nincs ma-

¹ A manysi és a hanti kapcsán Csúcs (2007: 102) Honti Lászlóra hivatkozva utal a tévedésre a 16. lábjegyzetben, ugyanakkor az észttel és az udmurttal kapcsolatban semmilyen fenntartást nem jelez. A fentiekben kívül a számi (Tamás 2006: 18–21; Wilburn 2014: 79–81) és a nyenyec (Salminen 1977: 33) nyelv-tanok is beszélnek magánhangzó-harmóniáról, de ezek nem felelnek meg Hajdú (Hajdú – Domokos 1978: 130, 1987: 399) definíciójának: ezek részben a Hajdú-féle umlaut/ablaut jelenségének felelnek meg, részben pedig teljes hasonulásról van szó.

gánhangzó-harmónia, legfeljebb mássalhangzók válhatnak ki toldalékbeli magánhangzó-váltakozást; az erzában ugyan van, hiszen magánhangzók is hathatnak magánhangzókra, ugyanakkor hasonló körülmények között magánhangzók mássalhangzókra, mássalhangzók magánhangzókra, illetve mássalhangzók mássalhangzókra is, azaz nem beszélhetünk tisztán magánhangzó-harmóniáról (vö. Bartens 1999: 66–67; Keresztes 1990: 37, 2011: 22–23). Ez akár magyarázhatná is a \pm értéket, de Hajdú (Hajdú – Domokos 1978: 130, 1987: 399) nem ezzel indokolja, hanem azzal, hogy bár a toldalékok magánhangzó-illeszkedésének vannak jelei, ezek nem jelentkeznek paradigmaticusan – amit nehéz elfogadni, hiszen a többalakú toldalékok éppúgy a tőhöz igazodnak, mint más, harmóniával rendelkező nyelvekben.

Aligha ad reális képet a valóságról, ha egy-egy nyelv által kapott érték csak azon múlik, hogy az irodalmi rangra emelkedett változatban éppen megvan-e az adott jelenség vagy sem. Kézenfekvő megoldás lenne, ha nyelvjárási különbségek esetében a nyelv \pm értéket kapna. Ugyanakkor azt is nehéz elfogadni, hogy azok a nyelvek, ahol a jelenség a nyelvjárások többségében megvan (mint a magánhangzó-harmónia esetében a mari), ugyanúgy \pm értéket kapjanak, mint azok, ahol csak szórványosan fordul elő (mint a magánhangzó-harmónia esetén az udmurt). További bonyodalmat jelentenek az olyan esetek, mint a magánhangzó-harmóniánál a manysié, ahol ma már tényleg egyik nyelvjárásban sincs harmónia, de tudunk róla, hogy kihalt nyelvjárásokban megvolt – viszont az is esetleges, hogy mely nyelvjárások halnak ki hamarabb.

A \pm érték Hajdúnál általában inkább azt jelöli, hogy egy-egy jelenség megvan a nyelvben, de nem olyan általános, mint más nyelvekben. Így pl. \pm értéket kap a 19., a tagadó segédigére vonatkozó kritériumnál a mordvin, mert múlt időben használ tagadó segédigét, viszont jelen időben nem (a valóság ennél kissé bonyolultabb, l. pl. Keresztes 1990: 50). Ilyen alapon viszont az lenne a következetes, ha a 9., a dualis meglétére vonatkozó kritériumnál a számi is \pm -t kapna, hiszen a birtokos és igei személyragozásban a dualis megvan, a névszóragszókban viszont nincs. Hasonlóképpen dönthetnénk úgy is, hogy \pm értéket kapnak az első, a mássalhangzók palatalizációs, vagy a második, a mássalhangzók zöngéségi szembenállására utaló kritériumban azok a nyelvek, amelyekben a szembenállás megvan, de a mássalhangzó-rendszernek csak egy korlátozottabb részére terjed ki.

Mindezzel csak azt szeretném jelezni, hogy már az értékek megadása is számos önkényes döntést igényel. Könnyen lehet, hogy ha a Hajdú

által megadott kritériumok alapján olyan szakembernek kellene jellemeznie az uráli nyelveket, aki nem ismeri Hajdú eredményeit, akkor számos esetben más érték szerepelne a táblázatban, mint Hajdúnál.

További probléma, hogy mit tekintünk egyezésnek. Hajdú csak ott számol egyezéssel, ahol a táblázatbeli értékek teljes mértékben megegyeznek, azaz a \pm sem a $+$ -szal, sem a $-$ -szal nem mutat egyezést. Szélsőséges esetben ez azt jelentené, hogy egy csupa $+$ értékkel rendelkező nyelv éppoly távol állna egy csupa \pm -szal rendelkezőtől, mint egy csupa $-$ -szal rendelkezőtől, holott a valóságban csupa \pm -szal jellemzett nyelv nyilván valahol félúton áll a csupa $+$, illetve $-$ értékekkel rendelkező nyelvektől, nem pedig ugyanolyan távolságban tőlük, mint azok egymástól. Az sem megoldás, ha a \pm értéket mindig egyezőnek vesszük (egynek számoljuk), hiszen így a csupa $+$ (vagy $-$) értékekkel rendelkező nyelvek nem csak egymással, de a csupa \pm értékkel rendelkező nyelvekkel is egyforma közelségben lesznek. Kompromisszumos megoldásként szóba jöhet, hogy a \pm -t mind a $+$ -szal, mind a $-$ -szal szemben részleges egyezésnek, számszerűen pedig félnek számoljuk. Ez sem küszöböli ki azonban azt a problémát, hogy két \pm mindig teljes egyezésnek számít, még akkor is, ha az érték mögött egész más ok áll (pl. az egyik esetben nyelvjárások közötti különbség, a másik esetben a jelenség érvényesülési körének korlátozott volta), vagy ha a két értéket éppen az ellenkező okok indokolják (pl. az egyik esetben csak a névszói, a másik esetben csak az igei paradigmában figyelhető meg az adott jelenség).

Természetesen a fentiek szélsőséges példák, és valószínűtlen, hogy az egyik módszer által legközelebbinek mutatott nyelveket a másik az egymástól legtávolabbinak mutassa, de az már könnyen előfordulhat, hogy míg az egyik módszer két nyelvet átlagos közelségűnek mutat, addig egy másik valamelyik irányban szélsőségesnek (még ha nem is a legszélsőségesebbnek). Ha ehhez hozzávesszük, hogy maguk az értékek is sokszor önkényes döntés eredményei, mindenképp arra kell jutnunk, hogy a számszerű eredmények csak nagyon óvatosan használhatók.

1.3. Mit mutatnak a számok?

Ha mindezt zárójelbe tesszük, akkor is érdemes egy pillantást vetni Hajdú számaira. A magyar és az udmurt szerinte 11 egyezést mutat, hasonlóan a finn–mari, észt–számi, manysi–szölkup, hanti–szölkup nyelvpárokhoz. Ennél nagyobb egyezést a következő nyelvpárok esetében találunk: 19: komi–udmurt; 17: hanti–manysi; 15: finn–észt, mari–komi, ma-

ri–udmurt, nyenyec–szölkup; 13: mari–mordvin, mordvin–komi, manysi–nyenyec, hanti–nyenyec; 12: számi–finn, mordvin–udmurt. Ezek részben nagyon közeli rokonságban állnak egymással, részben szomszédosak egymással, de vannak köztük olyanok is, melyeknek sem a rokonsága nem igazán közeli, sem a kapcsolatuk nem igazán szoros (pl. mari–komi, mordvin–komi, mordvin–udmurt). A magyar és a komi 10 egyezést mutat, hasonlóan a finn–komi, észt–mari, észt–komi, számi–hanti, számi–nyenyec, számi–szölkup, mordvin–szölkup nyelvpárokhoz. Ennél kisebb értéket a következő esetekben találunk: 9: számi–manysi, finn–udmurt, észt–udmurt, mordvin–magyar, mordvin–nyenyec, magyar–hanti; 8: számi–mari, számi–komi, számi–udmurt, finn–mordvin, finn–szölkup, észt–mordvin, észt–szölkup, mari–magyar, mari–szölkup, udmurt–szölkup, magyar–manysi; 7: számi–mordvin, mari–nyenyec, mordvin–hanti, komi–hanti, komi–nyenyec, komi–szölkup, udmurt–nyenyec; 6: finn–magyar, finn–manysi, finn–nyenyec, észt–nyenyec, mari–hanti, udmurt–hanti, magyar–szölkup; 5: észt–manysi; 4: számi–magyar, észt–magyar, mordvin–manysi, magyar–nyenyec; 3: finn–hanti, észt–hanti, mari–manysi, komi–manysi, udmurt–manysi. A legtöbb esetben a nyelvpárok valóban nem közeli rokonok és nem érintkeznek–érintkeztek egymással, vannak azonban meglepetések is.

A legfurcsább, hogy a komi és a manysi az egymástól legtávolabb álló nyelvek közé került, holott földrajzilag is érintkeznek, és kapcsolatuk is jól dokumentált (Rédei 1966, 1970; Toivonen 1966). A számok jóval erősebbnek mutatják a komi–hanti kapcsolatot – viszont a komi–hanti kapcsolathoz hasonló erősségűnek tűnnek a mordvin–hanti, a komi–szölkup vagy az udmurt–nyenyec kapcsolatok, holott ezekben az esetekben sem közeli rokonságról, sem földrajzi érintkezésről nincs szó. Ha a magyar–komi és a magyar–udmurt viszonyhoz hasonló értékeket vesszük közelebről szemügyre, akkor azt találjuk, hogy ezek sem közeli rokonságot, sem érintkezést nem feltételeznek: számi–hanti, számi–szölkup, finn–komi, észt–komi, mordvin–szölkup (10), manysi–szölkup (11), és legfeljebb néhány esetben merülhet fel, hogy a hasonló értékeknek a viszonylag közeli rokonság és a földrajzi közelség (számi–észt: 11, esetleg finn–mari: 11 és észt–mari: 10), vagy kizárólag az érintkezés (hanti–szölkup: 11) valamilyen szerepet játszik.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy bár a Hajdú által számított értékek tendenciaszerűen valóban azt mutatják, hogy a közeli rokon és érintkezésben álló nyelvek tipológiailag is hasonlóak, előfordulhat, hogy érintkező nyelveket egymástól távol állónak mutat, a középmezőnybe kerülő nyelvpárok pedig éppúgy lehetnek szoros, mint semmi-

lyen kapcsolatban. Éppen ezért egyetlen számadat alapján nem következtethetünk két nyelv szoros kapcsolatára. A magyar és a permi nyelvek viszonylatában kapott 10-es és 11-es érték, bár mind a mediánál (8), mind az átlagnál (8,7) magasabb, nem annyira kiugróan magas, hogy feltétlenül erős kapcsolatra kelljen gondolnunk.

Ezen az sem változtat, hogy Csúcs szerint (2007: 105) a magyar–permi egyezések száma 13-ra, vagy akár 15-re is feltornázzható. Ezt ugyanis csak akkor lehet figyelembe venni, ha a magyar–permi egyezések mellett a többi értéket is revideálnánk, természetesen egységes szempontok szerint. Nem tudok egyetérteni Csúcs azon állításával (2007: 102), miszerint a permi–magyar kapcsolatok szempontjából csak a permi nyelvekre és a magyarra vonatkozó értékeknek van jelentőségük. Ha ugyanis ezeket újraértékeljük, akkor csak a hasonlóan újraértékelt más adatokhoz hasonlíthatjuk őket. Sőt, ha csak a permire és a magyarra vonatkozó értékeket változtatjuk, akkor sem csak a magyar és a permi közötti viszony változik, de a permi és az egyéb, illetve a magyar és az egyéb nyelvek közötti is. Ha a Csúcs által javasolt megoldásokat fogadjuk el, és pl. a magyar esetében az 1. kritérium értékét \pm -ről $+$ -ra változtatjuk, akkor nem csak a magyar–permi egyezések száma nő, hanem a magyar és a legtöbb nyelv egyezése is. Ez által a magyar és a permi közötti érték számszerűen ugyan növekszik, de a többi nyelvhez képest nem válik kiugróbbá. Nem mindegy, hogy a magyar–permi egybeesések megváltozott értékeit a más nyelvek közötti egybeesések korábban megállapított számához hasonlítjuk, vagy a módosított értékek alapján számolt egybeesésekéhez.

Ugyan az összes szám összevetésével arra jutottunk, hogy a Hajdú által megadott értékek nem feltétlenül utalnak magyar–permi érintkezésre, ez még nem jelenti, hogy nem is utalhatnak. Ennek megállapítására részletesen meg kell vizsgálnunk a kritériumokat, illetve azt, hogy ezek, ha egybevágnak, utalhatnak-e valamiféle kapcsolatra.

2. A magyar–permi tipológiai egyezések részletes vizsgálata

Mielőtt a részletes vizsgálatba belekezdénénk, célszerű néhány tényt leközölni. Az első és legfontosabb, hogy valamilyen párhuzam hiánya önmagában nem szól a valamikori kapcsolatok ellen. Lehetséges, hogy az intenzív érintkezés megvolt, de az adott jelenségben nem hagyott nyomot – ahogy az is, hogy hagyott, de az azóta bekövetkezett változások ezeket elmosták.

Hasonlóképpen az egyezések sem utalnak feltétlenül kapcsolatra, főként akkor nem, ha a hasonlóság egyszerűen alapnyelvi örökség is lehet, és különösen, ha az egybeesés valaminek a hiánya. Így például az alapnyelvre nem rekonstruálunk diftongusokat, így az, hogy két távolabbi rokon nyelv egyikében sincsenek diftongusok, semmiképpen nem utalhat arra, hogy a két nyelv érintkezett. Ha a párhuzam egy az alapnyelvre nem rekonstruált jelenség megjelenése, akkor sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy nem véletlenről van szó, de ezt csak a jelenség részletes vizsgálatával erősíthetjük meg. Így például aligha valószínű, hogy a finn és a manysi diftongusok megjelenését bármiféle kapcsolatnak tulajdoníthatnánk, még akkor sem, ha más jelenségek utalnának is valamiféle kapcsolatra. Hasonlóképpen hiába van determinált ragozás a magyarban, az obi-ugorban, a mordvinban és a nyenyecben, ezek annyira eltérnek egymástól, hogy nehéz meggyőzően érvelni amellett, hogy érintkezés eredményei. Másfelől, ha egy jelenség meg is volt az alapnyelvben, de a legtöbb nyelvből eltűnt, akkor esetleg feltételezhetjük, hogy azon kevés nyelv, ahol nem, érintkezése során segíthetett ezt egymásnak megőrizni (ez pl. a duális esetében merülhet fel, amely az arktikus övben őrződött meg Hajdúnál: számi, manysi, hanti, nyenyec, szölkup).

Lássuk tehát, mit mutat az egyes kritériumok részletes vizsgálata!

1. Palatalizáció. A permi nyelvek + értéket kaptak, míg a magyar \pm -t. Csúcs (2007: 102–103) amellett érvel, hogy itt a magyar esetében is +nak kellene állnia, hiszen a szembenállás a magyarban is megvan. Abban is teljesen egyet kell értenünk Csúccsal, hogy Hajdú érvét, miszerint a magyar \pm -t az indokolja, hogy a szembenállás kevésbé van kihasználva, semmiképpen sem fogadhatjuk el addig, ameddig a többi nyelvben meg nem vizsgáltuk a szembenállás kihasználtságát. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a szembenállás a magyar rendszerben is elég korlátozott, hiszen csak a koronális zárhangokra terjed ki (explozívákra és nazálisokra egyaránt), és történetileg/nyelvjárásokban is legfeljebb még a laterálisokra; ezzel szemben a permiben a szibilánsokra és az affrikátákra is. Ez akár indokolhatná is, hogy a magyar \pm -t, a permi +-t kapjon. (Hajdú a marinak —t ad, és ezt Csúcs sem korrigálja, holott a *l-l*, *n-n* szembenállás a mariban is megvan, nyelvjárásokban több is, így \pm vagy + lenne indokolt.) Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a nyenyecben a szembenállás a koronálisokon túl is megvan (de allofonikusan a mordvinban is vannak nem koronális palatalizáltak), akár a permi is kaphatna \pm -t. Mindettől függetlenül a magyar és a permi esetében is az alapnyelvi

szembenállás folytatásáról van szó, és semmiképpen nem indokolt a párhuzam alapján érintkezést feltételezni.

Eddig egy párhuzamot találtunk, de az sem utal esetleges érintkezésre.

2. Zöngés explozívák. Ez a párhuzam egyértelműen megvan a magyar és a permi között, ráadásul a permi–magyar érintkezést nagyrészt éppen emiatt feltételezik. Bár konszenzusról nem beszélhetünk, és Csúcs is arra jut, hogy legfeljebb a szóbeljei zöngésülés ment végbe permi hatásra a magyarban, a szóeleji már a nyelvek „különéletében” (minden bizonnyal úgy értendő, hogy a feltételezett érintkezés megszűnte után) zajlott le (Csúcs 2007: 92–93), erről a párhuzamról el kell fogadnunk, hogy – legalábbis potenciálisan – lehet érintkezés eredménye.

Eddig két párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

3. Affrikáták. Mind a permiben, mind a magyarban megvannak, a permiben elsősorban, a magyarban részben alapnyelvi örökségként (Hajdú 1966: 102–104, 1981: 108–115; Bereczki 1996: 70–71; E. Abaffy 2003: 116–123, 301–317, 596–600, 794–799). Ugyanakkor az újabb magyar affrikáták már a nyelvemlékes korban jelentek meg (E. Abaffy 2003: 116–123, 301–317, 596–600, 794–799), semmiféle permi hatással nem magyarázhatóak.

Ezen a ponton kell felhívni a figyelmet arra, hogy ha el is fogadjuk Csúcs (2007: 99–100) érvelését, miszerint a magyar gy előzménye, egy zöngés affrikáta permi hatásra keletkezett, ezt ennél a pontnál nem vehetjük figyelembe. Az az affrikáta ugyanis mára megszűnt affrikáta lenni, a mai affrikátaállományhoz nincs köze. Ha a magyarból minden affrikáta eltűnt volna, akkor nem lenne szó tipológiai egyezéstről, így nem is vizsgálhatnánk annak lehetőségét, hogy az egyezés valamiféle érintkezés eredménye. Annak pedig, hogy ma vannak affrikáták a magyarban, semmi köze ahhoz a tényhez, hogy valaha esetleg egy – azóta eltűnt – magyar affrikáta permi hatásra jött volna létre. Emellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy amennyiben el is fogadjuk Csúcs érvelését, hogy a magyarban a szóbeljei zöngésülés permi hatásra jött létre, a tipológiai hasonlóságot a permi–magyar kapcsolatok mellett szóló független érvek szeretnénk látni. Éppen ezért ha egy magyar affrikáta létre is jöhetett (és meg is maradt) volna permi hatásra, ha ez csupán egy már meglévő zöngétlen affrikáta zöngésülésével történt volna, akkor lényegében ugyanazt a hangtani folyamatot számolnánk két különböző hatásnak, ami módszertanilag problémás. (Ráadásul ez azt jelentené, hogy a kritériumok 10%-át egyetlen feltételezett folyamat eredménye határozná meg.)

Mindez persze nem jelenti, hogy Csúcsnak a gy előzményére vonatkozó érvelése ne szólhatna a permi–magyar kapcsolatok valamikori megléte mellett, csupán azt, hogy a tipológiai alapú vizsgálatnak az affrikátákra vonatkozó paraméterében nem használható fel.

Eddig három párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

4. Kvantitás. Hajdú szerint „az a tapasztalat, hogy a mássalhangzók időtartam-különbségei általában ott találhatóak meg, ahol a kvantitási ellentét a magánhangzóknál is megvan”, ezért itt elsősorban a magánhangzókat vizsgálja. Meg kell jegyeznünk, hogy ez az általánosítás egyáltalán nem igaz (pl. az olaszban a mássalhangzók hossza megkülönböztető szereppel bír, de a magánhangzóké nem), ráadásul nem érvényes a permi nyelvek esetében sem. A permiben ugyan morfémán belül nem jellemző a hosszúságbeli szembenállás, de a morfémahatáron álló mássalhangzó különbsége lehet megkülönböztető szerepű (pl. udmurt [kuten] 'fog-PART.PRT: (meg)fogott' vs. [kuttem] 'bocskor-PRIV: bocskortalan, mezítlábas').² Másfelől a magyar mássalhangzók kvantitásbeli szembenállása sem egyértelmű, hiszen az *a* és az *á*, illetve az *e* és az *é* között jelentős minőségbeli különbség is van, a felső nyelvválásúak között a szembenállás (különösen nem első szótagban) a beszélők jelentős részénél eltűnt vagy bizonytalanná vált, de pl. szóvégen az *o* : *ó*, *ö* : *ő* szembenállás is megszűnt (Nádasdy – Siptár 1994: 57–66). Azonban e jelenségek figyelembe vételével is megtévesztő lenne, ha a magyarnak és a perminek is \pm értéket adnánk, így mindenképpen különbségről kell beszélnünk.

Továbbra is három párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

5. Diftongusok. Hajdú szerint sem a magyar, sem a permi nyelvek nem diftongusos nyelvek, viszont a számi és az obi-ugor nyelvek \pm minősítését azzal indokolja (Hajdú – Domokos 1978: 130, 1987: 399), hogy a nyelvjárások egy részében vannak diftongusok, más részében viszont nincsenek. Csakhogy ez a magyarra is igaz: a nyelvjárások nagy részében vannak diftongusok (Kálmán 1966: 40–41, 127–131; Szabó 1980: 46–47), csak éppen az irodalmi nyelv nem ilyen változatra épül. Ezért a

² A komi izsmai nyelvjárásában hosszú magánhangzók is vannak (Szaharova – Szelkov 1976: 10–22), a táblázatban ezt is figyelembe lehetne venni – természetesen a permi–magyar kapcsolat szempontjából ennek nincs jelentősége.

magyar esetében is a \pm érték az indokolt, azonosságról tehát nem beszélhetünk.

Továbbra is három párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

6. Magánhangzó-harmónia. Itt egyértelmű különbség van a magyar és a permi között, hiszen a magyarban mindenhol megvan a harmónia, a permiben pedig csak néhány udmurt nyelvjárásban fordul elő (Kelmakov 1998: 72–73).

Továbbra is három párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

7. Umlaut, ablaut. Sem a magyarra, sem a permire nem jellemző, de ez semmiképpen nem tulajdonítható érintkezésnek.

Eddig négy párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

8. Fokváltakozás. Ez sem fordul elő a vizsgált nyelvekben, de ez a hiány sem utalhat érintkezésre.

Eddig öt párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

9. Duális. Megint csak hiányról van szó, de az előző két esettel szemben itt az alapnyelvben minden bizonnyal megvolt a vizsgált jelenség, csak kiveszett. Azt ugyan nem zárhatjuk ki, hogy a kiveszés valamilyen tágabb areális hatás eredménye, de semmiképpen nem utal szorosabb permi–magyar kapcsolatokra.

Eddig hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

10. Több funkciójú alpalak. Lényegében arról van szó, hogy a (ragtalan) nominativusi alak állhat-e tárgyi vagy birtokos jelzői szerepben. Hajdú a magyarnak \pm jelet ad, még hozzá a *kalaplevéve* és az *asztalfiók* példájára hivatkozva. Ez az érvelés azonban mindenképpen téves, hiszen itt nem szintaktikai szerkezetekről, hanem összetett szavakról van szó (**pörge kalaplevéve*, **kalapoklevéve*, **kalapjalevéve*; **piros asztalfiók* 'piros asztal [esetleg más színű] fiókja', **asztalokfiók*, **asztalomfiók*, **asztal beragadt fiók* stb.), nem szintaktikai szerkezetekről (vö. Kenesei 2000: 81–87; Kiefer 2000: 519–521). Ugyanakkor a minősítés indokolt lehet, hiszen a magyarban a birtokos egyértelműen lehet jelöletlen (*az asztal fiókja*), és ha korlátozottan is, jelöletlen tárgy is előfordul, amikor a tárgy első vagy második személyű birtokos személyranggal van ellátva (*megtaláltam a kalapom/-od/-unk/-otok*). Csúcsnak részben igaza van (2007: 103) abban, hogy a permi nyelveknek is \pm minősítés járna. Az udmurt *pukon kuk* 'székláb' példája sajnos egyáltalán nem meggyőző, hiszen ez is szóösszetételként viselkedik (**gord pukon kuk* 'piros szék [esetleg más színű] lába', **pukon gord kuk* 'a szék piros lába', **pukonjos*

kuk(jos) 'székek lába(i)' – vö. Fejes 2005: 153–), de az tény, hogy az udmurtban van jelöletlen tárgy. Megjegyzendő, hogy e paraméter kapcsán Hajdú igen sokszor téved, hiszen jelöletlen tárgy a mariban és a finnben (felszólító módban, ill. többes számban) is van. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy ebben az esetben két paraméter van indokolatlanul összevonva: hogy van-e jelöletlen tárgy, illetve van-e jelöletlen birtokos jelző. A magyar elsősorban azért kaphat \pm -t, mert van jelöletlen birtokos jelző, míg a permi azért, mert van jelöletlen tárgy – ez pedig aligha tekinthető párhuzamnak.

Továbbra is hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

11. Genitivus. Hajdú szerint a magyarban nincs önálló genitivusrag, Csúcs (2007: 103) szerint viszont „felfogás kérdése, hogy a *-nak/-nek* ragot két külön ragnak (dativus és genitivus) tekintjük, vagy azt mondjuk, hogy a dativus ragnak genitivusi funkciója is van”. Ez utóbbi kijelentés több pontosítást igényel. Először is nem a ragról van szó, hanem az esetről, függetlenül attól, hogy azt rag vagy valami más (pl. személyes névmások esetében a tő: *nek-em, nek-ed* stb.) fejezi-e ki.³ Másrészt: nincs értelme külön esetről beszélni, ha a két funkciót minden paradigmában ugyanaz az alak tölti be. Ha viszont ugyanazon alak mindkét funkciót betölti, akkor nem csak azt mondhatjuk, hogy a dativus tölti be a genitivusra jellemző szerepet is, hanem azt is, hogy a genitivus tölti be a dativusra jellemző szerepet, vagy nevezhetjük az esetet genitivus-dativusnak vagy dativus-genitivusnak is. Ezt a kritériumot Hajdú elmulasztja pontosan definiálni. Ha úgy értelmezzük át a kérdést, hogy a birtokos szerkezetben a birtokos jelölt-e, akkor \pm , ha úgy, hogy lehet-e jelölt, akkor $+$ értékeket kell adnunk – ebben Csúcsnak kétségtelenül igaza van. Hajdú –át csak akkor fogadhatjuk el, ha a kritériumot úgy fogjuk fel, hogy kötelezően jelölt-e a birtokos. Mivel nagyon nehéz lenne a kritériumot úgy átalakítanunk, hogy az egyértelműen jó is legyen, de ne térjünk el Hajdú eredeti szándékától, a legcélszerűbbnek azt tartom, ha pontos kritériumok megfogalmazása nélkül csak arra összpontosítunk, hogy hasonló-e a magyarban és a permiben a birtokos szerkezet formai sajátosságai, különös tekintettel a birtokos jelöltségére. A válasz ebben az esetben határozottan nem, hiszen a magyarban a birtokos tipikusan jelöletlen, és csak

³ Nem csak Csúcs, Hajdú is ragról (Hajdú – Domokos 1978: 132), illetve végződésről („Dativendung”, „Genitivendung” Hajdú – Domokos 1987: 401) beszél.

meghatározott esetekben jelölt,⁴ addig a permiben kötelezően jelölt (vö. Fejes 2005: 153–). A távolságot tovább növeli, hogy a permiben más-képp jelölik a tárgy birtokosát, mint bármilyen más birtokost. Éppen ezért mindenképp megtévesztő lenne, ha a magyart és a permit azonos csoportba sorolnánk. Ettől függetlenül felmerülhetne, hogy a magyar jelölt birtokos permi hatásra jelent meg – ám még arra sem utal semmi, hogy külső hatásra jelent volna meg, ha pedig mégis, akkor sincs jele annak, hogy éppen permi hatásra.

Továbbra is hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

12. Belső/külső helyviszonyragok. Itt Hajdú +-t ad a permi nyelveknek, valószínűleg abból a tévedésből kifolyólag, hogy az *l* elemű esetragokat más finn-permi nyelvek alapján helyragoknak véli. Érthetetlen módon Csúcs ezt nem korigálja, holott ő maga (Csúcs 2005: 177–188) is csak az udmurt ablativus (*-les*) esetében utal helyviszonyt kifejező jelentésre: *Petrov mašinalés palenskiz* 'Petrov eltávolodott a géptől', de az eset ilyen használata annyira korlátozott, hogy itt is inkább mint igevonzatról, mint általános helyjelölő alakról beszélhetünk róla (a genitivusnak és a dativusnak pedig még ilyen használatával sem találkozunk). Bár a többi finn-permi nyelv alapján feltételezhetjük, hogy ezek az esetek korábban helyjelölő funkcióban is használatosak voltak, ilyen szerepük már az őspermire sem rekonstruálható. Feltűnő, hogy míg a finnben vagy a magyarban a korábban helyet jelölő, de ilyen funkciójukat elvesztett esetragok legalább bizonyos határozószókban, megszilárdult szerkezetekben kimutathatóak ebben a szerepükben (pl. fi. *kotona* 'otthon', *kotoa* 'otthonról', m. *világgá, víznek megy* stb.), addig a szóban forgó permi ragok esetében még ilyet sem találunk. Az sem kizárt, hogy ezek a ragok névutók agglutinálódásával keletkeztek, és még az agglutinálódásuk előtt elvesztették helyjelölő szerepüket, így ragként sosem utaltak helyre.⁵

⁴ A két szerkezet közel sem mindig felcserélhető, és meg is kérdőjelezhető, hogy a jelölt „birtokos” esetében valóban birtokos szerkezetről kell-e beszél-nünk, vö. É. Kiss 1998: 82–88, Havas 2007: 60.

⁵ Agglutinálódott névutók folytatóinak tartja ezeket a ragokat pl. Janurik (1996: 134). Ugyanő e cikkének megjelenése táján arra is felhívta a figyelmet, hogy talán nem véletlen, hogy a finnben az *s* elemű belső helyragok mellett van hasonló funkcióban használatos *s* kezdetű névutótó (*sisä-*), míg az *l* elemű külső helyragok mellett is van *l* kezdetű, hasonló funkciójú névutótó (*luo-*). Tudtommal ezt a – megfontolandónak tűnő – felvetését eddig nem publikálta.

Akárhogy is, szinkrón tipológiai leírásban semmiképpen nem tekinthetők a belső helyjelölőkkel külső helyjelölőként szembenálló eseteknek. A magyarra gyakorolt esetleges permi hatást azonban nem csak ez zárja ki, hanem az is, hogy a magyarban a *b* elemű belső helyragok sora a nyelvemlékes korban, mondhatni a szemünk láttára alakult ki, jóval egy esetleges permi hatás elképzelhető ideje után.

Továbbra is hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

13. Px + Cx. A paraméter az esetrag és a birtokos személyrag sorrendjére utal. A permi nyelvekben mindkét sorrend előfordul, főként az esettől függően, de van olyan is, hogy ugyanannál az esetagnál mindkét sorrend lehetséges, ezért Hajdúnál \pm értéket kap. A magyarban a birtokos személyrag mindig megelőzi az esetragot, a kapott érték tehát $+$. Csúcs (2007: 104) felveti, hogy a magyar is kaphatna \pm értéket, hiszen a személyragozott névutókban Cx + Px sorrend van. Csúcs példái: *mell-ett-em*, *mell-é-m*, *mell-ől-em*. Erősen kétséges, hogy az ezekben a szerkezetekben szereplő személyragokat nevezhetjük-e birtokos személyragoknak, de még inkább, hogy beszélhetünk-e ezekben a szerkezetekben esetragokról. Ráadásul ha elfogadjuk, hogy a magyarban ez a paraméter variábilis, akkor a perminek és a magyarnak adott azonos érték megtévesztő lesz, hiszen a variabilitás egészen máshol jelentkezik: míg az értékek hasonlóságot mutatnak, a valóságban nagy a különbség. Az pedig fel sem merülhet, hogy bármelyik hasonló vonás érintkezés eredménye.

Továbbra is hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

14. Preteritum.⁶ Az uráli alapnyelvre két múltidőjelet szokás rekonstruálni, az **s*-t és a **j*-t. Hajdúnál $+$ -t kapnak azok a nyelvek, ame-

⁶ Cikkem egyik bírálója helyteleníti a *preteritum* alakot, szerinte csak a latinos *praeteritum* vagy a magyaros *préteritum* lenne elfogadható. Bár elvben egyet is értek vele, a *preteritum* formát Hajdú (1980: 127, 133) használja, és Csúcs (2007: 104) is átveszi, továbbá láthatóan az ő bírálóik, szerkesztőik, korrektoraik sem érezték javítandónak, így ebben a diskurzusban én is ezt használom. Emellett bírálóm kifogásolja azt is, hogy az esetneveket latinosan (*nominativus*, *genitivus*), míg a *passzívum* alakot magyarosan írom. Úgy vélem, a magyaros vagy idegen írásmód közötti választásban elsősorban annak van szerepe, hogy ki mennyire érzi meggyökeresedettnek az adott terminust; ebben persze az író és az olvasó között lehet véleménybeli különbség, de pusztán az a tény, hogy nem minden szónál ugyanaz az írásmód érvényesül, nem lehet alapja a kritikának. Egyébként maga Hajdú is *passzívum*-ot és *genitivus*-t (sőt,

lyekben az előbbi, – -t, amelyekben az utóbbi folytatói vannak meg, ±-t pedig azok, amelyekben mindkettő. Jól látható, hogy itt nem tipológiai paraméterről van szó: egy tipológiai paraméter bármely nyelvre alkalmazható, ez viszont kizárólag uráli nyelvekre. Ez nem csupán elméleti probléma, hanem esetünkben nagyon konkrét is, hiszen nehéz elképzelni, hogy ezt a paramétert a nyelvi érintkezés befolyásolná: ha az egyik nyelvben az egyik, a másikban a másik időjel maradt meg, akkor is nagyon valószínűtlen, hogy a hatás olyan erős legyen, hogy a másik időjelet is átvegye a hatást elszenvedő nyelv, pláne, hogy az kiszorítsa az eredetileg megőrzöttet – márpedig a hasonló paraméterhez ez kell. Ráadásul ilyen erős hatás esetében nyilván vannak más hatások is, melyek egyértelműen mutatják az érintkezést. Ha viszont a hatást elszenvedő nyelv megőrizte mindkét időjelet, és a másik nyelv csak ezek használati körét vagy gyakoriságát befolyásolja, akkor a hatást nagyon nehéz kimutatni.

Hajdúnál mind a permi, mind a magyar a – értéket kapta, mivel az **s*-nek egyikben sincs nyoma, a **j* viszont mindkettőből kimutatható. Ezeket az értékeket Csúcs sem bírálja felül, pedig indokolt lenne. Míg ugyanis a permiben a **j* folytatói jelennek meg a mai múlt idejű alakokban, addig a magyarban ennek nyomai csakis az archaikus elbeszélő múltban vannak meg, mely nem is része a mai élő nyelvhasználatnak (sem az irodalmi nyelvben, sem a nyelvjárások többségében): a mai magyar valójában egyik uráli múltidőjelet sem őrizte meg. Tovább bonyolítja a kérdést, ha figyelembe szeretnénk venni a nyelvjárásokat is, a magyar esetében ugyanis bizonyos nyelvjárásokban még használatos az elbeszélő múlt (Kálmán 1966: 55). Azonban a Hajdú által ajánlott rendszerben annak jelölésére sincs mód, hogy mindkét múltidőjel (vagy folytatója) hiányzik, sem annak jelölésére, hogy valamelyik (mindkettő) csak részlegesen (nyelvjárásokban, a paradigma korlátozott részén) van meg. Így tehát az összes előforduló helyzetet csak úgy lehetne megjeleníteni, ha külön paramétert vennénk fel az **s* folytatóinak és a **j* folytatóinak meglétére. Vizsgálatunk szempontjából azonban ez sem segítene, hiszen így két olyan paraméterünk is lenne, amelynek egybeesése sem utalna érintkezésre. Ez az egybeesés is csak a **s* hiányával kapcsolatban merülhet fel, hiszen a **j* folytatója a magyarban csak részlegesen, egyes nyelvjárásokban van meg, a permiben mindenhol. (Esetleg az udmurt esetében

ezek mellett *duális*-t és *infinitívus*-t) ír táblázatában (Hajdú 1980: 127), és ebben Csúcs (2007: 103–104) is követi. Hajdúnál a *nominatívus* (1980: 131, 132) és a *genitívus* (1980: 131) írásmód is előfordul.

lehetne jelölni a részlegességet, hiszen az *a*-tövű igék paradigmájában csak egyes szám első személyben van meg a **j* folytatója. De a részlegesség ebben az esetben egészen más természetű, mint a magyar esetében, párhuzamról tehát itt sem lehet szó.⁷⁾

Továbbra is hat párhuzamot találtunk, és egy utalhat esetleges érintkezésre.

15. Infinitivus. Szintén nem tipológiai paraméter, ráadásul nincs is definiálva. Hajdú (Hajdú – Domokos 1978: 133, 1987: 403) egyszerűen közli, hogy ilyen infinitivusi végződések a magyarban, a komiban és az udmurtban vannak. Nem világos, hogy az *n* elemű infinitivusok tartoznak ide, esetleg az *-nV* alakúak (ilyen esetekben akár a finn *mennä*, észt *minna* 'menni' is ide tartozhatna, így indokolt lehetne a \pm) vagy csupán az *n* + felső illabiális magánhangzó alakúak. Semmi nem magyarázza, miért pont ezt a paramétert veszi fel, és nem mondjuk a *t* elemű infinitivusok kategóriáját, amely pl. a finnt, az észtet, a számit és a hantit kötné össze – vagy ha már felveszi az egyiket, a másikat miért nem. Ráadásul számtalan hasonló paraméter felvehető lenne, de a valódi tipológiai paraméterek lényege pont az, hogy szerkezetiek, és nem formákhoz, pláne nem konkrét hangalakokhoz kötöttek. Mindettől függetlenül a hasonlóság természetesen megvan a magyar és a permi nyelvek között. S bár részletesebb vizsgálatában Csúcs (2007: 94–95) is arra jut, hogy a két hasonló alak valószínűleg egymástól függetlenül, párhuzamos fejlődés eredményeképpen jött létre, azt el kell ismernünk, hogy a hasonlóság akár érintkezésre is utalhatna.

Eddig hét párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

16. Determinált ragozás. Bár Hajdú kifejezetten hangsúlyozza, hogy alanyi és tárgyias ragozás helyett helyesebb indeterminált és determinált ragozásról beszélni, ez már a magyarra sem igaz: az egyes szám első személyű igét a második személyű tárggyal is egyeztetjük (*látlak téged/titeket*), holott a harmadik személyű alakok a második személyű tárgyat határozatlanul mutatják (*lát/*látja téged/titeket*). A többi nyelvre ez még kevésbé igaz, hiszen az obi-ugorban az aktuális tagolás és a tárgy száma, a mordvinban a tárgy száma és személye is befolyásolja az egyeztetést, a szamojéd nyelvekben pedig nem is világosak a szabályok (Körtvély

⁷⁾ A tárgyalatknál témánk szempontjából érdekesebbnek tűnik az a párhuzam, hogy mind a permi nyelvekben, mind a magyarban fejlődtek múlt idejű finit igealakok befejezett melléknévi igenevekből. Annak vizsgálata, hogy ennek alapján gyaníthatunk-e érintkezést is, szétfeszítené e cikk kereteit.

2006). Magyar–permi viszonylatban az a fontos, hogy míg a magyarban van két, a tárgytól függő alparadigma, addig a permiben nincs, tehát párhuzamról nem beszélhetünk. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy bár ebben az esetben a magyar, a mordvin és a nyenyec is + értéket kap, ha a magyar–mordvin, magyar–nyenyec vagy mordvin–nyenyec kapcsolatok lehetőségét vizsgálánk, akkor is el kellene vetnünk, hogy ez az érték-egyezés kapcsolatra utal, hiszen a kialakult rendszerek rendkívül eltérők.

Továbbra is hét párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

17. Passzívum. A permiben nincs passzívum, de a magyarnak Hajdú ± értéket ad, méghozzá a *-tat/-tet* műveltető képző sajátos használatára hivatkozva. Az érvelés nem túl meggyőző, hiszen bár a mai magyarban érthetőek az olyan mondatok, mint *a boltból tej hozatott; a diák megbuktattatott; a könyv kiadatott; az elkövetők letartóztatattak; meginttettem* stb., ezek a legkevésbé sem részei a mindennapi nyelvhasználatnak, és kizárólag sajátos stílushatás elérésére, mintegy idegen nyelvű idézetként, illetve bizonyos megszilárdult formákban (*dicsértessék, áldassék, megadatott*) használjuk őket. A magyar esetében is indokolt tehát a –, ami a permivel való párhuzamot is jelenti; de természetesen nem utal érintkezésre.

Eddig nyolc párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

18. Konverzió. Ez a paraméter azt mutatja, hogy a névszó kopula nélkül is állítmányi szerepet tölthet be. Ez a mordvinra és a szamojéd nyelvekre jellemző, ezekben ugyanis a személyrag (ill. múlt időben az időjel) közvetlenül a névszóhoz kapcsolódva egyeztetődik az alannal. A magyar és az obi-ugor nyelvek ± értéket kapnak, mivel ezekben (kijelentő mód jelen időben) 3. személyben a kopula elmaradhat. Csúcs joggal kifogásolja, hogy ilyen esetben a kopula a permiben is elmaradhat, sőt, a többi személyben is (*mon udmurt 'én udmurt [vagyok]'*). Feltételezhetjük azonban, hogy ezzel Hajdú is tisztában volt, de számára a permi példák éppen azért nem meggyőzőek, mert sosincs az alannal egyeztetés, míg a magyarban a kopula csak akkor marad el, amikor nincs szükség egyeztetésre (ill. idő-, mód- stb. jelölésre). Ismét be kell látnunk, hogy ez nem egy jól kidolgozott paraméter, és sokkal tisztább lenne egyszerűen azt vizsgálni, hogy a névszók felvehetnek-e az alannal egyeztető személyjeleket. Ebben az esetben morfológiai paraméterről lenne szó, és mind a magyar, mind a permi – értéket kapna. Ha viszont szintaktikai paraméternek fogjuk fel, és azt vizsgáljuk, hogy a nyelvek mikor hasz-

nálnak névszói, mikor névszói–igei állítmányt, akkor a magyar és a permi egyértelműen külön kategóriába kerülne (főként, ha figyelembe vesszük, hogy a permi esetében a jelen és a múlt idő kijelentő módjában még csak lehetőség sincs az alany személyével való egyeztetésre). Jobb, ha itt nem is akarunk dönteni, és mindkét lehetőséget figyelembe vesszük. Ami a hatás lehetőségét illeti, elvben persze elképzelhető lenne, hogy egy következetesen kopulát használó nyelvből egy következetesen kopulát mellőző nyelv hatására bizonyos szerkezetekből eltűnjön a kopula, ezt nehéz lenne egyértelműen a hatás számlájára írni. Mivel az obi-ugor nyelvekben sem használatos a kopula ott, ahol a magyarban sem, esetünkben ez fel sem merül.

Eddig nyolc vagy kilenc párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

19. Negatív segédige. Egyszerű a helyzet: a permi nyelvek használnak tagadó segédigéket, míg a magyar nem.

Továbbra is nyolc vagy kilenc párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

20. SVO-tendencia. Hajdúnál a magyar és az udmurt \pm , a komi $+$ értéket kap. Csúcs (2007: 104) ez utóbbit kifogásolja, mondván, hogy ez azt sugallja, „mintha olyan SVO nyelv lenne, mint pl. a finn”. Ez az állítás nehezen fogadható el, hiszen Hajdú tendenciáról beszél; az azonban igaz, hogy nehéz lenne éles határt meghúzni a \pm és a $+$, illetve a \pm és a $-$ között. Ettől függetlenül azonban a komi és az udmurt között jelentős különbség, hogy a komi dominánsan SVO (Hausenberg 1998: 321), az udmurt viszont SOV szerkezetű⁸ (Asztalos et al. 2017: 49–57). A magyar esetében bonyolult a kérdés: ami biztosnak látszik, az az, hogy a Hajdú által a domináns sorrendet tükrözőnek mondott *Pista újságot olvas* mondat nem tekinthető semlegesnek, hiszen inkorporált tárgyat tartalmaz (Kiefer 1990: 151–161), az általa SVO-tendenciát tükrözőnek mondott *ruha teszi az embert* mondat pedig fókuszos (ti. természetes kiegészítése a *nem más*). A semlegesnek mondható *Pista egy újságot olvas* vagy *Pista*

⁸ Megjegyzendő azonban, hogy míg a 19. századi déli udmurt nyelvjárásokban egyértelműen az igevégű mondatok domináltak, addig az északiban már akkor is kiegyenlített volt az igevégű és nem-igevégű mondatok aránya (Asztalos et al. 2017: 51–52). Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy ezek a szövegvizsgálatok mindenféle mondat szórendjét figyelembe veszik, tehát önmagukban nem sokat árulnak el arról, hogy a semleges mondat szórendje mennyire variálódik.

olvas egy újságot esetében nincs egyértelmű preferencia, a *Pista egy könyvet írt* és a *Pista írt egy könyvet* között pedig aspektuális különbség érezhető (ti. az előbbi csak akkor befejezett, ha fókuszos). Ami egészen biztos, az az, hogy a mai magyar szórendet egészen más tendenciák szabályozzák, mint az udmurtot vagy a komit, és hogy ha hathatott is valaha a permi szórend a magyarra, annak ma már nincs nyoma.

Összesen tehát nyolc vagy kilenc párhuzamot találtunk, és kettő utalhat esetleges érintkezésre.

3. Összefoglalás, végkövetkeztetések

Míg Hajdú 10-11 tipológiai egyezést talált a magyar és a permi nyelvek között, melyet Csúcs akár 15-ig feltornázott volna, addig mi úgy találtuk, hogy – a konverziós kritérium értelmezésétől függően – nyolc vagy kilenc párhuzamot tudunk csak elfogadni. Hajdú egyezései közül elfogadtuk a 2. (zöngés explozívák), 3. (affrikáták), 7. (umlaut, ablaut), 8. (fokváltakozás), 9. (duális) és 15. (infinitivus), de elutasítottuk az 5. (diftongosok), 12. (belső/külső helyviszonyragok), 14. (preteritum), és a 20. (SVO) kritérium egyezését. Csúcs módosítási javaslatai közül elfogadtuk az 1. (palatalizáció) és fenntartásokkal a 18. (konverzió) kritériumra, de el kellett utasítanunk a 10. (többfunkciójú alapalak), 11. (genitivus), 13. (Px + Cx), illetve a 20. (SVO-tendencia) kritériumra vonatkozókat. Az elutasítás oka mind a négy esetben az volt, hogy bár az értékek módosítása mellett lehet érveket találni, a valóságban a kérdéskörhöz tartozó permi és magyar szerkezetek között egy alkalommal sem találtunk olyan hasonlóságot, mely miatt az azonos típusba való besorolást indokoltnak láttuk volna. Mivel Csúcs egyetlen Hajdú által vélelmezett párhuzamot sem utasít el, ilyen kritériumról nem kellett ítélnünk. Egyetlen esetben, a 17. (passzívum) kritériumnál véltük mind Hajdúval, mind Csúccsal szemben úgy, hogy a magyar és a permi között párhuzam van.

Az 1. táblázat összefoglalja, ki hogyan vélekedik a permi és a magyar közötti tipológiai egyezésekről. Az \times azt jelöli, ha az adott kutató szerint nincs egyezés, a \checkmark pedig azt, ha van. Az utolsó oszlopban azt láthatjuk, hogy milyen értékben feltételezik az egyezést az(ok), aki(k) az adott paramétert egyezőnek véli(k). (Elvben előfordulhatna, hogy két vagy három kutató is egyezőnek gondolja az értékeket, de abban, hogy ez milyen érték, véleményük már eltér. Ilyen esetre azonban nem találtunk példát.) A táblázatból az is kiolvasható, hogy mindössze négy olyan paraméter van, melyben senki nem feltételez egyezést.

1. táblázat: egyezések a tipológiai paraméterekben különböző kutatók szerint

	Hajdú	Csúcs	Fejes	Érték
1. Palatalizáció	✗	✓	✓	+
2. Zöngés explozívák	✓	✓	✓	+
3. Affrikáták	✓	✓	✓	+
4. Kvantitás	✗	✗	✗	
5. Diftongusok	✓	✓	✗	–
6. Magánhangzó-harmónia	✗	✗	✗	
7. Umlaut, ablaut	✓	✓	✓	–
8. Fokváltakozás	✓	✓	✓	–
9. Duális	✓	✓	✓	–
10. Többfunkciójú alpalak	✗	✓	✗	+
11. Genitívus	✗	✓	✗	+
12. Belső/külső	✓	✓	✗	+
13. Px + Cx	✗	✓	✗	±
14. *š (vs. *j)	✓	✓	✗	–
15. <i>-ni</i> infinitívus	✓	✓	✓	+
16. Determinált ragozás	✗	✗	✗	
17. Passzívum	✗	✗	✓	–
18. Konverzió	✗	✓	✓/✗	±
19. Negatív segédige	✗	✗	✗	
20. SVO-tendencia	✓	✓	✗	±

A fenti jelenségek közül csak kettő tűnik olyannak, mely esetleg érintkezésre utalhat: a zöngés explozívák megléte és a *-ni* infinitívus. Ezek nem alapnyelvi jelenségek, és újonnan jelennek meg. A palatalizációk és az affrikáták megléte alapnyelvi jelenség, az umlaut/ablaut és a fokváltakozás hiánya szintén; a duális (illetve esetleg a fokváltakozás és a passzívum) megszűnése önmagában nem utal érintkezésre. Ha a konverziós kritérium egyezését el is fogadjuk, a névszók igeragokkal való elláthatósága nem rekonstruálható az alapnyelvre, de ha rekonstruálható lenne, megszűnése akkor sem feltételezne permi–magyar érintkezést.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a vizsgált permi–magyar tipológiai egyezések egy része alapnyelvi örökség, más része véletlennek tekinthető. Azt a kettőt pedig, amely esetleg mégis utalhatna érintkezés-

re, Csúcs is részletesebben megvizsgálta, és maga sem talált semmit, ami bennük szorosabb areális kapcsolatokra utalna.

Mindezek mellett figyelembe veendő az is, hogy más tipológiai vizsgálatok közel sem mutatják ilyen közelinek a magyart és a permi nyelveket. Pajusalu et al. (2018) 28 uráli nyelv 33 tipológiai paraméterét vizsgálta meg. Ugyan csak fonológiai paramétereket alkalmaztak (Pajusalu et al. 2018: 192–194), de azokból több mint másfélszer annyit, mint a-mennyi Hajdú vizsgálatában szerepel. Az eredmény azt mutatja, hogy a magyar a finnségi és a számi nyelvek között helyezkedik el, mintegy átmenetet képezve a két csoport között (Pajusalu et al. 2018: 195–196). Az ábrán ezek a nyelvek viszonylag szorosan tömörülnek, egy másik tömörülést képeznek a mordvin, a mari, a permi és a szamojéd nyelvek, míg az egymás közelében levő keleti manysitól és északi hantitól kissé távolabb áll a keleti hanti, az északi manysi viszont magányosan, valahol a három csoportosulás között. Az ábrából kiindulva a másodlagos magyar–finnségi/számi, vagy pl. moksa–szölkup érintkezést kereshetnénk, miközben a magyar és a permi nyelvek kapcsolata fel sem merülhet, hiszen ezek szinte a lehető legtávolabb állnak egymástól.

A teljesebb kép kedvéért érdemes egy további, igencsak leegyszerűsített elemzést is megnézni. Klumpp et al. (2018) is ad egy tipológiai elemzést, mely 25 paraméteren (7 fonológiai, 7-7 névszói és igei morfológiai, 4 szintaktikai) alapul. A paraméterek többségükben binárisak, egyesek több értéket is felvehetnek. A szerzők 30 uráli nyelvhez rendelnek paramétereket, de összesítő elemzést nem végeznek. Egy teljes elemzés messze túlfeszítené e cikk kereteit, egy egyszerű vizsgálatot azonban érdemes elvégezni. A nyelvek közül legalább négyet érdemes figyelembe venni: a magyar mellett a permi képviselőiben az udmurt szerepel (mely minimális eltéréseket mutat a vizsgálatban szereplő komi-zürjéntől és komi-permjáktól), illetve kontrollként bekerült két, a magyartól és az udmurttól földrajzilag és a családfán is távol álló nyelv, a finn és a nganaszan. Az egyszerűség kedvéért csak a teljes egyezések számát nézzük, a többértékű paraméterek esetében nem vizsgáljuk, hogy a különböző értékek egyenlő mértékű különbségeket jelölnek-e. Az összevetés eredménye szerint az udmurt és a magyar értékei az esetek több mint felében, 13 esetben teljesen azonosak – ugyanakkor a magyar és a nganaszan, illetve az udmurt és a nganaszan között is 13 azonosság van. Ezzel szemben a finn és a magyar között csak 11, a finn és a nganaszan között csak 8, míg a finn és az udmurt között mindössze 7 érték egyezik meg.

Ez lényegében azt mutatja, hogy a magyar, az udmurt és a nganaszan egy csoportot alkot, a finn pedig kilóg közülük.

Mindezek az igen különböző eredmények arra figyelmeztetnek, hogy a nyelvek tipológiai paraméterek alapján való csoportosítása erősen függ a kiválasztott paraméterektől és az azoknak tulajdonított értékektől. Ez pedig azt is jelenti, hogy egy-egy ilyen elemzés eredményére nem szabad további következtetéseket építeni.

Le kell szögeznünk, hogy a permi–magyar areális kapcsolatokra a tipológiai hasonlóság – mely korántsem olyan mértékű, mint Hajdú (1966, 1981) vagy Csúcs (2007) alapján tűnhet – egészen biztosan nem utal. Mivel pedig ilyen érintkezésnek egyelőre minden igyekezet ellenére sem sikerült nyomát találni az érintett nyelvekben, a feltételezését el kell vetni.

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet (2003), Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 106–128, 301–351, 596–609, 710–718, 789–799.
- Asztalos Erika – Gugán Katalin – Mus Nikolett (2017), Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondat szerkezeti változatok. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.), Nyelvelmélet és diakronia 3. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 30–62.
- Bartens, Raija (1999), Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Bereczki Gábor (1996), A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas Kiadó, Budapest.
- Csúcs Sándor (2005), Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csúcs Sándor (2007), Permi–magyar nyelvtörténeti párhuzamok. Nyelvtudományi Közlemények 104: 86–123.
- Dahl, Östen (2001), Principles of areal typology. In: Haspelmath, Martin – König, Ekkehard – Oesterreicher, Wulf – Raible, Wolfgang (eds), Language typology and language universals. Sprachtypologie und sprachliche Universalien. La typologie des langues et les universaux linguistiques. An international handbook / Ein internationales Handbuch / Manuel international. Volume 2 / 2. Halbband / Tome 2. 1456–1470.
- Fejes László (2005), Összetett szavak finnugor nyelvekben. Doktori disszertáció. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Finnugor Nyelvészeti Program.

- Friedman, V. A. (2006), Balkans as a linguistic area. In: Brown, Keith (ed.), *Encyclopedia of language and linguistics*. Elsevier, Oxford. 657–672.
- Hajdú Péter (1966), *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter (1981), *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter – Domokos Péter (1978), *Uráli nyelvrokonaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Péter – Domokos Péter (1987), *Die uralischen Sprachen und Literaturen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hausenberg, Anu-Reet (1998), Komí. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 305–336.
- Havas Ferenc (2007), Az uráli nyelvek genitívusáról – tipológiai megközelítésben. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 57–85.
- Janurik Tamás (1996), A ragváltás jelensége az uráli nyelvekben. In: *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Urálistikai tanulmányok 7.* Budapest, 133–136.
- Joseph, Brian D. (2010), Balkan Languages. In: Hickey, Raymond (ed.), *The handbook of language contact*. Wiley-Blackwell, Malden, MA – Oxford. 618–633.
- Kálmán Béla (1966), *Nyelvjárásaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kel'makov, V. K. [Кельмаков, В. К.] (1998), *Краткий курс удмуртской диалектологии*. Издательство Удмуртского университета, Ижевск.
- Kenesei István (2000), Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 75–136.
- Keresztes László (1990), *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László (2011), *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kiefer Ferenc (1990), Noun incorporation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 40 (1/2): 149–177.
- Kiefer Ferenc (2000), A szóösszetétel. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 519–568.
- É. Kiss Katalin (1998), Mondattan. In: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Körtvély Erika (2006), Igeragozás. In: *Uralisztika. Uráli nyelvészet*. Bölcsész Konzorcium, Budapest. 73–91.
- Klump, Gerson – Mazzitelli, Lidia Federica – Rozhansky, Fedor (2018), Typology of Uralic languages: current views and new perspectives. Introduction to the special issue of ESUKA – JEFUL. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri*. Vol. 9. No. 1. Special issue: Typology of Uralic languages: current views and new perspectives. 9–30.

- Nádasdy Ádám – Siptár Péter (1994), A magánhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42–182.
- Pajusalu, Karl – Uiboaed, Kristel – Pomozi, Péter – Németh, Endre – Fehér, Tibor (2018), Towards a phonological typology of Uralic languages. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri*. Vol. 9. No. 1. Special issue: Typology of Uralic languages: current views and new perspectives. 187–207.
- Rédei Károly (1966), Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 66: 3–15.
- Rédei, Károly (1970), Die syrjanische Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Salminen, Tapani (1997), *Tundra Nenets Inflection*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Szabó Géza (1980), *A magyar nyelvjárások*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Szaharova, M. A. – Szelkov, N. N. [Сахарова, М. А. – Сельков, Н. Н.] (1976), *Ижемский диалект коми языка*. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- Tamás, Ildikó (2006), The Lule Saami Vocalism. *Nyelvtudományi Közlemények* 103: 7–25.
- Toivonen, Y. H. (1956), Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 32: 1–169.
- Tomić, Olga Mišeska (2011), Balkan Sprachbund features. In: Kortmann, Bernd – van der Auwera, Johan (eds), *The languages and linguistics of Europe: A comprehensive guide*. Walter de Gruyter, Berlin – Boston. 307–324.
- Wilbur, Joshua (2014), *A grammar of Pite Saami*. Studies in Diversity Linguistics 5. Language Science Press, Berlin.